

Фармальна блізкім да паняцця *металінгвістычны кантынуум ўсход-неславянскіх моў* з'яўляецца паняцце *тэрмінаграфічны кантынуум*. Аднак, у адрозненне ад першага, яно з'яўляецца больш прадметным і абазначае мноства лексікаграфічных прац, якія з розных навуковых пазіцый і ў розных аспектах фіксуюць і кадыфікуюць адзінкі пэўнай тэрмінасістэмы (напр., тэрмінасістэмы лінгвістыкі). Іншымі словамі, тэрмінаграфічны кантынуум з'яўляецца вынікам існавання металінгвістычнага кантынуума і яго матэрыяльным увасабленнем.

Літаратура

1. Беляева, Л. Н. Переводной словарь в синергетическом аспекте: потенциал и применение / Л. Н. Беляева, К. В. Новикова // Актуальные проблемы современной переводной лингвистики : сб. науч. статей / редкол.: Л. Н. Беляева, Т. В. Бусел, Р. В. Детскина [и др.]. – Минск : МГЛУ, 2017. – С. 201–210.
2. Cimiano, P. Linked Terminologies: Applying Linked Data Principles to Terminology Resources / P. Cimiano [etc.] // Proc. of the fourth biennial conference on elect. lexicography, eLex 2015 : Linking lexical data in the digital age. Sussex, United Kingdom, from 11–13 Aug. 2015. – United Kingdom, 2015. – P. 504–517.
3. Татаринов, В. А. Общее терминоведение : энциклопедический словарь / В. А. Татаринов; Российское терминологическое общество *РоссТерм*. – М.: Московский Лицей, 2006. – 528 с.
4. Щербин, В. К. Достижения и перспективы развития восточнославянской толковой толковой лингвистической терминологии / В. К. Щербин // Вісник Термінологічної комісії при МКС. – 2017. – С. 43–58.

Тамара Маракуліна

СТЫЛІСТЫЧНАЯ КВАЛІФІКАЦЫЯ ЛЕКСІКІ З КАМБІНАВАНЫМ (ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-ЭКСПРЭСІЎНЫМ) ЗНАЧЭННЕМ У НОВЫМ ТСБМ

Стылістычная памета – адзін з найбольш зручных, эканомных і таму распаўсюджаных спосабаў адлюстравання ў тлумачальных слоўніках інфармацыі пра лексему, яе камунікатыўна правільнае ўжыванне і магчымыя сферы выкарыстання.

Вусная і пісьмовая формы мовы з улікам іх спецыфічных асаблівасцей паслужылі асновай для дыферэнцыяцыі і развіцця функцыянальных стыляў і адпаведнай стылістычнай маркіраванасці слоў. Нягледзячы на тое што размежаванне асобных стылістычных пластоў лексікі не заўсёды дакладнае і выразнае, а стылістычная роля некаторых слоў можа змяняцца ў залежнасці ад іх ужывання, існуе традыцыйны падзел на кніжныя разнавіднасці мовы з уласцівымі ім пісьмовымі тэкстамі (навуковым, публіцыстычным, афіцыйна-дзелавым, мастацкім, рэлігійным) і гутарковае маўленне, якое мае вусную форму выражэння і характэрна для паўсядзённых неафіцыйных зносін. Адпаведна з гэтым вылучаюцца і разрады стылістычна афарбаванай лексікі, маркіраванай у тлумачальным слоўніку з дапамогай функцыянальна-стылістычных памет.

У новым акадэмічным тлумачальным слоўніку беларускай мовы, падрыхтоўка якога вядзецца ў аддзеле лексікалогіі і лексікаграфіі Інстытута мовазнаўства НАН Беларусі, будзе адлюстраваны традыцыйны падыход да стылістычнай дыферэнцыяцыі мовы і яе стылістычных рэсурсаў. У слоўніку прадстаўлены два тыпы стылістычнага значэння слова: функцыянальна-стылістычнае і эмацыянальна-ацэначнае (эмацыянальна-экспрэсіўнае). У сілу сваёй спецыфікі тлумачальны слоўнік не можа адмовіцца ад раздзельнага апісання функцыянальна-стылістычнай і эмацыянальна-ацэначнай афарбовак, хоць у мове існуе складанае ўзаемадзеянне і перапляценне гэтых афарбовак у межах аднаго слова. Таму ў слоўніку некаторыя словы адначасова маюць і функцыянальную, і эмацыянальна-ацэначную (эмацыянальна-экспрэсіўную) маркіроўку, што лагічна выражаецца праз адпаведнае спалучэнне функцыянальна-стылістычных і эмацыянальна-ацэначных памет, змешчаных пры слове: РАБОТКА *Разм. зневаж.* – ‘пра дрэнную работу’.

Аднак не заўсёды змест (і назва) самой паметы дэкладна і поўна адлюстроўвае статус і стылістычнае значэнне той групы слоў, якую яна характарызуе. Аналіз лексікі, зафіксаванай у “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (ТСБМ, 1977–1984) з паметай *Высок.*, а таксама несупадзенне рэальнай функцыі гэтай паметы і яе тэарэтычным вызначэннем [5, с. 11], дае падставы для ўдакладнення стылістычнай кваліфікацыі высокіх слоў у новым акадэмічным тлумачальным слоўніку беларускай мовы.

У пытанні аб статусе высокай лексікі няма адназначнага падыходу, хоць гэта традыцыйны стылістычны пласт лексічных адзінак, якія разглядаюцца ў межах кніжнай лексікі і звычайна маркіруюцца ў тлумачальных слоўніках паметай *Высок (Рытар.)*. У рускай мове класічнае ўяўленне пра высокі стыль увогуле і высокую лексіку ў прыватнасці цесна звязана з “тэорыяй трох стыляў” М. В. Ламаносава. М. М. Кожына ў “Стылістычным энцыклапедычным слоўніку рускай мовы” адзначае: “Высокі стыль (штыль) першапачаткова ўяўляў сабой стылявое адзінства тэмы, зместу, жанру і пэўных моўных сродкаў – з афарбоўкай прыўзнятасці, урачыстасці (з шырокім выкарыстаннем славянیزмаў, кніжнай лексікі, вобразаў антычнай міфалогіі, “пышной” метафарычнасці). Быў прадстаўлены жанрамі оды, гераічнай паэмы, трагедыі. Вызначаўся ўзвышаным, рытарычным, урачыстым тонам выказвання, што дасягалася акрамя ўказаных сродкаў складанасцю пабудовы канструкцый, частым ужываннем рытарычных пытанняў, воклічаў, выкарыстаннем інверсій” [2, с. 39–40]. К сярэдзіне XIX ст. у выніку “перабудовы” рускай літаратурнай мовы і яе стылявой сістэмы, а таксама ў сувязі з распадам сістэмы трох стыляў высокі стыль як моўная разнавіднасць спыняе сваё існаванне. Сучасная моўная практыка выдавочна дэманструе тэндэнцыю да зніжэння і

пазбаўлення ад пафаснасці, да перадачы інфармацыі мінімальнымі моўнымі сродкамі [4, с. 17]. Таму высокая лексіка, традыцыйна ўжывальная ў сітуацыях парадных, святочных, драматычных, каб надаць маўленню адценне ўрачыстасці, сёння хутчэй выкарыстоўваецца не па прамым прызначэнні, а як сродак для выражэння розных форм камічнага (ад лёгкай іроніі да сарказму). Пра гэта сведчыць і наяўнасць у сучасных слоўніках двойной стылістычнай кваліфікацыі высокай лексікі: (*высок. іран.*), (*высок. і жарт.*). Таксама ў сучасных лексікаграфічных крыніцах высокія словы, якія набылі ў мове адценне архаічнасці, устарэласці, маркіруюцца дадатковай паметай *Устар.*

Аналіз высокай лексікі, зафіксаванай у тлумачальных слоўніках беларускай мовы, паказвае, што большасць гэтых слоў маюць грамадзянскі, ваенна-патрыятычны, маральна-этычны пафас і пэўн тэматычную скіраванасць: *воінства, вешчаваць, венцаносец, вузы, доблесць, клік, падзвіжнік, ратаборац, сеча* і інш. Трэба адзначыць, што такіх “параэшт-каў” Ламаносаўскай тэорыі ў беларускай мове значна менш, чым у рускай (у ТСБМ каля 30 слоў і значэнняў): многія словы, зафіксаваныя ў рускіх тлумачальных слоўніках з паметай *высок.*, маюць нейтральны беларускі адпаведнік (параўн.: *воятель – скульптар, раббяр; дерзать – адважвацца, асмельвацца; дерзновенный – адважны, воздвигать – будаваць; почитать – ушанаваць; жестокосердный – бессардэчны; бестрепетный – бяспрашынны, смель; воздавать – адбляць; отчий – бацькоўскі; стезя – шлях, дарога; облачать – адзяляць, предтеча – папярэднік* і інш.). Аднак высокая лексіка ўсё ж такі працэдуравана ў беларускай мове, выконвае ў ёй пэўную стылістычную функцыю і адпаведна будзе адлюстравана ў новым тлумачальным слоўніку.

Пытанне пра стылістычную прыроду “высокага” з’яўляецца дыскусійным. У нешматлікіх работах, прысвечаных гэтай праблеме, выказваюцца вельмі розныя пункты погляду. Як адзначае В. Я. Голуб, “высокае як стылістычны разрад разумеецца па-рознаму, то: а) стылістычна, то б) экспрэсіўна, то в) эстэтычна, то г) эмацыянальна...” [1, с. 9]. Афарбоўка *высокага* некаторымі лінгвістамі (Р. Г. Пятроўскі, Л. А. Кісялёва) традыцыйна ўспрымаецца як функцыянальная (сувязь з высокім стылем), іншыя (І. Р. Гальперын, Ю. С. Сцяпанаў, Л. А. Булахоўскі, В. Я. Голуб) адносяць высокую лексіку да эмацыянальна-экспрэсіўна афарбаванай.

Складанасць стылістычнай тыпалагізацыі высокай лексікі і вызначэнне статусу стылістычнай паметы пры такіх лексічных адзінках абумовілі непаспядоўнасць пры іх лексікаграфічным апісанні. Па-першае, не ўсе тлумачальныя слоўнікі выдзяляюць гэту групу лексікі з дапамогай спецыяльных памет. “Словарь русского литературного языка” АН СССР у 17 т. (БАС) не выкарыстоўвае ні памету *Высок.*, ні якія-небудзь іншыя паметы для ўказання прыналежнасці слова да ўрачыстай, рытарычнай,

высокай сферы (гэты слоўнік, дарэчы, не адзначае і кніжную лексіку). У большасці беларускіх і рускіх слоўнікаў, у тым ліку ў ТСБМ і ТСБЛМ, для стылістычнай характарыстыкі высокай лексікі прынята памета *Высок.*, але кваліфікуюць яе то як функцыянальна-стылістычную (ТСБМ, ТСБЛМ, “Словарь русского языка” С. І. Ожагава, “Толковый словарь русского языка” С. І. Ожагава і Н. Ю. Шведавай, МАС), то як эмацыянальна-экспрэсіўную (“Большой толковый словарь русского языка” пад рэд. А. Кузнецова).

Пра “разнабой” пры маркіроўцы высокай лексікі сведчыць і тое, што часта адно і тое ж слова ў слоўніках мае розныя, але ў той жа час вельмі блізкія характарыстыкі – *высокае, кніжнае, рытарычнае, урачыстае, паэтычнае* (слова або значэнне) і адзначаецца адпаведнымі паметамі *Высок., Кніжн., Рытар., Паэт.* Гэта абумоўлена тым, што згодна з функцыянальна-стылістычным падыходам, высокія словы – гэта неад’емная частка кніжнай лексікі (публіцыстычнай, паэтычнай) і вызначаць межы паміж гэтымі групамі часам дастаткова складана (гл. у ТСБМ.: *ВЯШЧАЦЕЛЬ Высок.* – ‘той, хто абвясчае, сцвярджае што-н.’; *ВЯРШЫЦЕЛЬ Кніжн.* – ‘той, хто вяршыць справамі, распараджаецца чым-н.’). Пра ўмоўнасць адrozenняў, напрыклад, паміж высокай і паэтычнай лексікай піша І. М. Шмялёва, адзначаючы, што “практычнае размежаванне высокіх і паэтычных слоў нярэдка даецца з цяжкасцю” [7, с. 112]. У ТСБМ: *РАТНИК Уст.* і *высок.* – ‘воін, баец’; *РАТНЫ Уст.* і *высок.* – ‘ваенны, баявы’; *РАЦЬ Уст., паэт.* – ‘войска, ваенны атрад’. І. Л. Разнічэнка ўвогуле выступае за адмаўленне ад памет *Паэт.*, аргументуючы гэта тым, што “нерэальна акрэсліць словы ў кывальныя сэнны толькі ў паэзіі. У сучасным паэтычным ужыванні яны не толькі не тыповыя, але нават могуць успрымацца як псеўда-паэтычныя штампы. Таму адмаўленне ад памет *Паэт.* і характарыстыка маркіраваных ёю слоў у слоўніку як кніжна-экспрэсіўных больш аб’ектыўна адлюстроўвалі б сучасны стан мовы” [3, с. 44–45]. Такім чынам, неадназначнасць пры вызначэнні складу і стылістычнай прыроды высокай лексікі дае падставы даследчыкам адмовіцца ад памет *Высок., Рытар., Паэт.*, а замест іх увесці новую памету. Гэта абумоўлена ў першую чаргу асобым статусам высокай лексікі (і блізкай да яе паэтычнай), яе здольнасцю спалучаць у сабе безумоўную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку, але ў спалучэнні з функцыянальнай замацаванасцю за пэўнай сферай зносін, звязанай з асобымі актамі камунікацыі. У сувязі з гэтым высокую і паэтычную лексіку можна разглядаць як лексіку, якая мае сінкрэтычнае, камбінаванае стылістычнае значэнне – *функцыянальна-экспрэсіўнае*, што павінна адлюстроўвацца і ў стылістычнай паметце, змешчанай пры адпаведных словах.

У новым тлумачальным слоўніку беларускай мовы прапануецца ўвесці ў лексікаграфічны зварот састаўную памету *Кніжн.-экспрэс.* (кніжна-

экспрэсіўнае) замест традыцыйных памет *Высок.* (высокае) і *Паэт.* (паэтычнае). Высокія і паэтычныя словы, якія могуць разглядаюцца як адзіны стылістычны разрад, знаходзяцца на перасячэнні дзвюх ліній стылістычных размежаванняў у лексіцы, а традыцыйныя паметы *Высок.* і *Паэт* у тлумачальных слоўніках звычайна суправаджаюць словы і значэнні слоў, блізкія па сваёй эмацыянальнай афарбоўцы і характэрныя для ўрачыстага, узвышанага стылю (у ТСБМ зафіксавана каля 130 лексем з паметамі *Высок.* і *Паэт*). Сапраўды, сэнны практычна нерэальна вызначыць словы, якія ўжываюцца толькі ў мове паэзіі. Таму адмаўленне ад паметы *Паэт.* і характарыстыка маркіраваных ёй слоў як кніжна-экспрэсіўных дазваляе больш аб'ектыўна адлюстраваць сучасны стан беларускай мовы. Выкарыстанне больш агульнай паметы *Кніжн.-экспрэс.* замест паметы *Высок.* таксама лічыцца мэтазгодным і больш адпаведным стылістычнаму статусу такіх лексічных адзінак. Напрыклад, такія словы, як *знаменаваць* – 'азначаць што-н., сведчыць аб чым-н.'; *луж* – 'дзеяч у якой-н. галіне'; *прашчур* – 'далёкі продаж, родапачынальнік'; *падзвіжнік* – 'чалавек, які гераічна прыняў на сябе цяжкую працу або нягоды, пакуты дзеля дасягнення высокай мэты' і інш., безумоўна, адносяцца да пласта кніжнай лексікі і могуць маркіравацца паметай *Кніжн.* З другога боку, яны маюць і адценне ўзвышанасці, урачыстасці, што надае ім асаблівую экспрэсію. Такім чынам, пры класіфікацыі лексікі з пункту гледжання наяўнасці ці адсутнасці ў ёй звестак пра сферу зносінаў гэтыя словы трапляюць у склад кніжных сродкаў, а пры іх аналізе з пазіцыі наяўнасці або адсутнасці інфармацыі пра адносны гаворака да прадмета маўлення выступаюць як разнавіднасць эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі. Гэтыя дзве характарыстыкі лагічна спалучаюцца ў памете *Кніжн.-экспрэс.*, якая будзе больш дакладна характарызаваць высокія і паэтычныя словы як з пункту гледжання іх функцыянальна-стылістычных уласцівасцей, так і па эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўцы. Такі падыход дазволіць пазбегнуць лексікаграфічнага падзелу груп лексікі, межы паміж якімі ў сучаснай беларускай мове вельмі ўмоўныя, а ужыванне больш агульнай стылістычнай паметы паспрыяе аб'ектыўнаму вызначэнню стылістычнага статусу слова.

Літаратура

1. Голуб, В. Я. Высокая лексика в современном русском литературном языке (по современным словарям и публицистике 60–70-х годов) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / В. Я. Голуб. – Воронеж, 1977. – 252 с.
2. Кожина, М. Н. Высокий стиль / М. Н. Кожина // *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2011. – С. 39–40.
3. Резниченко, И. Л. *Стилистический узор русского языка советской эпохи и его отражение в лексикографии* : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. Л. Резниченко. – М., 1984. – 272 с.
4. Солганик, Г. Я. *Массовая литература, язык СМИ и литературный язык* / Г. Я. Солганик // *Речевое общение* : спец. вестн. / под ред. А. П. Сковородникова. – Красноярск : Сиб. федер. ун-т, 2012. – Вып. 14 (22). – С. 10–19.

5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР; Ін-т мовазнаўства; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1.

6. Шмелёва, И. Н. Стилистическое расслоение и классификация словарного состава современного русского литературного языка / И. Н. Шмелёва // Вопросы стилистики. – Саратов, 1975. – Вып. 9. – С. 104–117.

Таццяна Памазенка

ПРЫНЦЫПЫ ПАДАЧЫ АБРЭВІАТУРНЫХ АДЗІНАК У НОВЫМ АКАДЭМІЧНЫМ ТСБМ

На сучасным этапе перад навукоўцамі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа стаіць адказная задача – стварэнне максімальна поўнага тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, які аб'ектыўна адлюстроўваў бы моўную сітуацыю ў краіне ў дадзены гістарычны момант. Вырашэнне акрэсленага пытання патрабуе не толькі істотнага абнаўлення рээстравай часткі даведніка, але і перагляду асноўных метадалагічных прынцыпаў у апісанні лексічных адзінак з улікам найноўшых патрабаванняў лексікаграфічнай тэорыі і практыкі [3].

У тлумачальных слоўніках беларускай мовы як асобны від намінацыі фіксуюцца розныя тыпы абрэвіатур. Паклёпкі яны ў беларускай мове функцыянуюць самастойна і нярэдка становяцца больш вядомымі, чым адпаведныя першакрыніцы, іх правамерны лічыць самастойнымі лексічнымі адзінкамі і ўключаць у корпус лексікаграфічных даведнікаў.

Абрэвіатура – лексічная адзінка, атрыманая ў працэсе змяншэння гукавой або графічнай даўжыні зыходнай адзінкі (слова або словазлучэння). У беларускай мове паняцці складанаскарочаныя словы і абрэвіатуры з'яўляюцца тоеснымі. Гэта адзначаецца ў “Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў” [4, с. 6], “Кароткай граматыцы беларускай мовы” [1, с. 6], а таксама ў новай рэдакцыі “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (параграф 20) [2].

Неабходнасць уключэння дадзенага тыпу лексічных адзінак у новае акадэмічнае шматтомнае выданне, з аднаго боку, тлумачыцца тым, што на сучасным этапе абрэвіяцыя стала стойкім моўным працэсам лінгвакрэатыўнага ўзроўню, які адпавядае прагматычным установам сучаснасці. Скарачэнні акумулююць інфармацыю ў моўным знаку з мэтай яе больш хуткай перадачы і засваення, павышаюць эфектыўнасць камунікацыі, адлюстроўваюць тэндэнцыю да эканоміі моўных намаганняў і рацыяналізацыі мовы, папаўняюць і ўзбагачаюць яе слоўнікавы склад. З другога боку, словаўтваральная спецыфіка скарачаных лексем, пераход большасці іх у склад нематываваных найменняў і ўжыванне абрэвіатур у тэкстах без расшыфроўкі поўных прататыпаў выклікаюць шматлікія цяжкасці ў разуменні і вымаўленні такіх адзінак, у выніку чаго узнікаюць пэўныя адхіленні і скажэнні. Таму менавіта нарматыўныя даведнікі, уводзячы ў корпус абрэвіатуры рознай структуры, павінны адлюстравать